

КОМУНІКАТИВНІ ДЕВІАЦІЇ В ПЕДАГОГІЧНОМУ СПІЛКУВАННІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

У статті аналізуються причини функціонування комунікативних девіацій загалом та в педагогічному спілкуванні зокрема; звертається увага на національно зумовлений характер комунікативного етикету як складової професійної компетентності педагога; пропонуються шляхи вдосконалення комунікативної компетентності майбутніх учителів та усунення мовленнєвих девіацій з метою досягнення успіху в процесі педагогічної комунікації.

Ключові слова: комунікативний етикет, мовна девіація, комунікативні девіації, комунікативна компетентність, професійно-педагогічна комунікація, інвективна лексика.

М. Стахив. Коммуникативные девиации в педагогическом общении и пути их устранения. В статье анализируются причины функционирования коммуникативных девиаций в целом и в педагогическом общении в частности; обращается внимание на национально обусловленный характер коммуникативного этикета как составляющей профессиональной компетентности педагога; предлагаются пути усовершенствования коммуникативной компетентности будущих учителей и устранения речевых девиаций с целью достижения успеха в процессе педагогической коммуникации.

Ключевые слова: коммуникативный этикет, языковая девиация, коммуникативные девиации, коммуникативная компетентность, профессионально-педагогическая коммуникация, инвективная лексика.

M. Stakhiv. Communication deviations in pedagogical communication and ways of clearing them away. The following article considers reasons which serve as sinews to communicative deviations at large and in pedagogical communication in particular, pays attention to national side of the communication etiquette as part of teacher's professional competence, offers possible ways of improving communication

competence of future teachers and removing communication deviations in order to set the scene for successful pedagogical communication.

Keywords: communication etiquette, language deviation, communication deviation, communication competence, professional and pedagogical communication, invective lexis.

Мета: проаналізувати причини появи комунікативних девіацій, їх роль у стосунках між людьми; запропонувати шляхи їх усунення та вдосконалення мовленнєвої компетенції (у частині комунікативного етикету) майбутніх педагогів.

Постановка проблеми в загальному вигляді. викладана національно-культурним відродженням України, зростанням вимог до якості професійної підготовки майбутніх педагогів у вищих навчальних закладах України, зокрема, їхньої комунікативної компетентності в умовах входження в європейський освітній простір.

Зміни в суспільно-політичному житті України, формування нових концептуальних засад національної системи освіти зумовлюють якісно новий етап її розвитку в усіх галузях, зокрема і в лінгводидактиці.

У загальній структурі мовознавчої науки та педагогіки належне місце посідають культура мовлення, мовленнєвий і комунікативний етикет. Мовленнєвий (вербальний) етикет – це щось набагато ширше за механічний зв'язок між людьми, це віддзеркалення свідомості людини, її культури, відображення належності людини до певного етносу. "Український мовленнєвий етикет – явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення й світосприймання" [8, 20]. Мовленнєвий етикет є складовою комунікативного етикету, що включає в себе як вербальні, так і невербальні засоби спілкування (знімання головного убору, нахил голови, помах руки, хитання головою, відстань між комунікантами та ін.).

Формування професійно-компетентної особистості педагога немислиме без оволодіння ним культурою мовлення, у тому числі її складовою – мовленнєвим етикетом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мовленнєвої культури педагога є наскрізними у працях О. Горошкіної, Л. Карташової, Ю. Караулова, Л. Мацько, Ф. Бацевича, Л. Струганець та інших. Удосконаленню мовленнєвих умінь належну увагу приділяють дослідники культури мовлення вчителя: О. Беляєв, А. Коваль, А. Токарська, М. Крупа, В. Пасинок, Л. Струганець та інші. Методика розвитку мовленнєвих умінь учнів та студентів є центральною темою в роботах Т. Балагури, М. Вашуленка, І. Дацюка, Т. Донченко, Л. Мацько, В. Мельничайка, В. Олійник, О. Пономаріва, В. Тихоші, К. Плиско, М. Пен-тилюк, Г. Шелехової.

У визначенні шляхів оптимізації навчального процесу щодо формування комунікативної компетентності слід брати до уваги кращі здобутки народної педагогіки, у якій серед першорядних вихователів дитини є рідна материнська мова, а розвиток мовлення здійснюється на основі активної мовленнєвої діяльності. Ці ідеї знайшли своє відображення у працях відомих вітчизняних педагогів (К. Ушинський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович).

Проблему комунікативних девіацій порушено в працях І. Аасамаа, Ф. Бацевича, У. Данильцової, І. Дзюби, О. Корніяки, І. Кочан, А. Токарської, Я. Радевич-Винницького.

Водночас зазначені роботи не охоплюють усіх питань мовленнєвої професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів. Так, недостатньо вивченими залишаються причини появи комунікативних девіацій та шляхи їх усунення, особливо в частині комунікативного етикету. Дана проблема потребує деталізації та подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Українська культура, давня, багата, має чимало прикладів уродженого чуття до краси живого слова. Правила мовленнєвої поведінки, які сформувалися в історичному процесі розвитку нації, прак-

тично обґрунтовані. Тому дивно, що дотепер у нас є чимало людей, які іронічно ставляться не лише до усталених етикетних норм, але до тих, хто їх дотримується. Дехто запевняє, що освіченій людині, доброму спеціалістові зовсім не обов'язково зважати на те, заходить людина в приміщення в капелюсі чи без нього, вітається чи чекає, поки привітаються з нею. Аморальність таких особистостей очевидна. Часто педагоги дозволяють собі розмовляти зі студентами на "ти" або без поваги відгукуються про інших людей. Вони вважають, що поводитися невимушено, але така поведінка більше подібна на фамільярність.

Невимушено поводити себе можна і навіть треба, але не слід втрачати відчуття міри, бо це тягне за собою різного характеру відхилення (девіації): мовні, мовленнєві, комунікативні.

Девіація – *deviatio*, від *devio* – відхиляюсь [6, 191].

Девіація у спілкуванні – різноманітні типи комунікативних невдач, помилок, обмовок, описок, провалів тощо, пов'язані з мовною та комунікативною компетенцією учасників спілкування [2, 322].

Девіація мовна – тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні, причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників. Це різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгваліпси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики [2, 322].

Девіація комунікативна – "збій у спілкуванні, досягнення перлокутивного ефекту тощо, причиною яких є недостатня комунікативна компетенція адресанта, перш за все недотримання правил, максим, постулатів, конвенцій комунікативного кодексу. Пов'язана зі специфікою комунікативної семантики та прагматичними чинниками" [2, 322].

Хиби у спілкуванні полягають передусім у порушенні стандартів культурної поведінки, етичних і естетичних норм використання вербальних/невербальних засобів взаємодії. У спілкуванні також є своє добро і зло (об'єкт етики), високе та низьке, прекрасне і потворне (об'єкт естетики). Доброзичливе ставлення до людей, зацікавлене й щире переживання їхньої біди й радості потребують відповідного вираження у мовній і позамовній формі. Органічне поєднання добра й краси у комунікативній взаємодії становить те, що називають мистецтвом спілкування. Щоби мати успіх у цьому мистецтві, треба його опановувати і застосовувати у щоденній мовній практиці, уникаючи комунікативних неточностей

та недоречностей.

У усному мовленні, наприклад, інколи можна почути, як мовці поєднують конкурентні моделі називання-звертання, наприклад: "Шановна пані Лідіє Георгіївно!" Таку контамінацію (лат. *contaminatio* – змішування, забруднення) рідше можна спостерегти і в писемному мовленні, наприклад: "Отже, дозвольте, *пане Валерію Андрійовичу*, зупинитися на деяких враженнях..." (з *газети*). Однак, згідно з літературною нормою, треба говорити (писати) або *пані Лідіє*, *пане Валерію*, або *Лідіє Георгіївно*, *Валерію Андрійовичу*. Поєднувати ці моделі не заведено.

3-поміж важливих компонентів антиетикетної поведінки перше місце посідають інвективна лексика і фраземіка.

Інквективна лексика – це "грубі, вульгарні слова" і "грубі вульгарні вислови (фраземіка)" [5, 177].

В українців не існувало звичаю використання вульгарних слів. Навпаки, уникали навіть загальноживаних слів, якщо в них був бодай найменший відтінок неделікатності. "Мовленнєва доброчесність в Україні підтримувалася громадськістю, Церквою, суспільними інституціями. Це мало різні мотиви, у тому числі з вірою у магічну силу слова, в те, що словом можна спричинити чи домогтися того, що досягається дією предметів. Тому, наприклад, у карпатських селах, на Бойківщині, під час будівництва хат, господарських приміщень дуже пильно стежили, аби хто з майстрів часом не сказав поганого слова. За вживання непристойних слів карали зборові й війтівські суди" [5, 181]. На жаль, інвективна лексика і фраземіка стала атрибутом сучасного українського мовлення. Це явище в Україні – породження новітніх часів, адже в українських традиціях не було вживання брудних слів і лайок для "плавності" мовлення, його "орнаментування". Українці мають у своїй душі успадковану від тисячоліть матриархату пошану до жінки-матері. Це повинен знати педагог і доводити до відома студентів (учнів).

Взагалі ж в українців звички лихословити не було, тому що за своєю природою вони не агресивний народ, а інвективи, на думку сучасних учених, замінюють вияви фізичної агресивності, допомагають людині "випустити пар", психічно розвантажитися, уникнути стресу. Тим самим мають антигромадський характер. У багатьох суспільствах за словесну образу честі й гідності карали і карають сьогодні не набагато легше, ніж

за насильство фізичне. Відомі випадки, коли в Україні також карали за вживання непристойних слів накладенням штрафу, прилюдним вибаченням, сплатою штрафу на користь церкви чи громади тощо. "Нецензурна лайка в громадських місцях за чинним законодавством України вважається дрібним хуліганством, яке тягне за собою адміністративну відповідальність. На жаль, цією нормою Кримінального кодексу України нехтують усі" [7, 126]. Лихослів'я знищує енергетику українців, "негативізм цих слів і виразів поширюється на ставлення до рідних і близьких, до природи і народу, до національних вартостей, до всього святого" [5, 187].

Останнім часом у розмовному мовленні поширюється вживання неетикетних мовленнєвих вітальних фраз, подібних до наведених без іменника, наприклад: "Добрий день!" – "Добрий!"

У такий спосіб відповідати не слід. Це сприймається як вияв недостатньої поваги до того, хто привітався, зверхності до нього, вимушеності відповіді тощо. Багатох така відповідь дратує, особливо коли вони чують її від працівників громадських служб, педагогічних закладів тощо.

Найзмістовніша бесіда втрачає дуже багато, якщо мова співрозмовника забруднена жаргонними словами, якщо наголос, вимова й інтонація різьнуть слух. Неприємно вражає постійне вживання співрозмовником слів-паразитів "власне кажучи", "розумієте", "ось". Педагогові слід пам'ятати, що такий співрозмовник швидко втрачає слухачів і стає нецікавим співбесідником, тому аудиторія довго не сприймає комуніканта. Багатому внутрішньому світу людини, її інтелекту, розуму повинні відповідати і мовленнєва поведінка, дотримання елементарних норм мовленнєвого етикету, узвичаєного у формулах: "Скажіть, будь ласка"; "Прошу підказати"; "Вибачте, чи не змогли б ви ..." та інші.

Неправильність спілкування часто стає причиною конфліктів між людьми. "Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з учнями" [9, 321]. Яскравим прикладом цього можуть служити приклади з художньої літератури:

"Это твой? ... А как зовут? ... Тебя не спрашивают. Пускай сам ответит", – сказав *тоном слідчого* учитель і знову *прохромив мене своїм сірим оком*" (О. Довженко "Зачарована Десна"). Тон

слідчого і красномовне "прохромив мене своїм сірим оком" дають повну характеристику особі вчителя, для якої дитина – лише об'єкт навчальних вправ.

І зовсім інша професійно-педагогічна комунікація, яка дозволяє дитині відчути себе повноцінною людиною.

– Привів вам свого школяра. Може, і з нього буде якийсь толк.

– Побачимо, – *посміхнулася* Настя Василівна і *посміхнулись їй довгасті ямочки на щоках...* Сміх у неї *приємний, м'який і аж угору підіймає тебе...*

Додому я не йшов, а летів! (М. Стельмах "Гуси-лебеді летять").

Комунікативні девіації часто пов'язані з недоречністю місця комунікації (*аудиторія, клас, вулиця, транспорт тощо, – про це ми поговоримо в іншому місці*), несвоєчасністю початку комунікації (*участь студентів у бесіді з іншими, перерва, урок, виховний захід, – про це ми поговоримо в інший час*), недоречністю обговорення питання при третій особі (*при студентах, старшокласниках, молодших школярах, батьках, – про це ми поговоримо без свідків*), недоречністю вибору каналу комунікації (*це не телефонна розмова*).

Значна частина комунікативних девіацій пов'язана із соціальною складовою тональності спілкування. Соціальні аспекти комунікації реалізуються у дружній, товариській, приятельській або зверхній, панібратській, поблажливій, владній, фамільярній чи принизливій, прохальній, запопадливій, підлабузницькій тональності. Звичка вдаватися до певної тональності може стати перешкодою у спілкуванні викладача (учителя) зі студентом (учнем) або навіть причиною комунікативної невдачі. Такі репліки, як: *цього треба було очікувати..., я так і знала..., що від вас ще можна було чекати, це у вашому стилі* – "закривають" шлях до подальшого спілкування або викликають у студентів справедливі нарікання на зверхнє ставлення викладача до них.

Передумова ефективності професійної та особистісної комунікації – це опанування педагогом культури мови і мовлення, мовленнєвого етикету. Учасники спілкування повинні дотримуватися мовленнєвого етикету з метою встановлення міжособистісного контакту, підтримання доброзичливої атмосфери, тональності спілкування тощо. "Мовленнєвий етикет педагога складається з правил мовленнєвої поведінки у спілкуванні з колегами, учнями, студентами, їхніми батьками" [4, 136].

Мовна культура педагога, як і будь-кого іншого, виявляється в його вмінні обрати доречну форму привітання чи прощання, що залежить від віку співрозмовників (студенти, старшокласники, молодші школярі), стосунків з ними, місця події (аудиторія, клас, вулиця, транспорт тощо), конкретної ситуації (навчальна, побутова бесіда; на екскурсії, у гостях при випадковій зустрічі). Уся професійно-мовленнєва діяльність педагога спрямовується на спонукання до навчальної діяльності з метою отримання знань, розвитку вмінь аналізувати, оцінювати, зіставляти. У такій ситуації він повинен шукати етикетні формули, що сприяли б виконанню цих завдань, а не гальмували процес. Дуже важливо те, як і з якими словами звертається педагог. До студентів, а також старшокласників краще звертатися на "Ви", що підвищує рівень відповідальності того, до кого звертаються, і рівень поваги до того, хто так звертається. Буде правильним знати імена своїх студентів (учнів), а не звертатися лише на прізвище.

Педагогові слід добре знати, що і коли сказати, оскільки його висловлювання-репліки по-різному впливають на слухачів: оптимізуючі етикетні формули сприяють процесові комунікації (*сконцентруйтесь, продовжіть логічно мислити...; залишилися лише конкретизувати ваші судження; ви на правильному шляху...; а якщо подумати...; а якщо бути уважнішим...*), а їх відсутність справляє гальмівний вплив (*Що Ви робите? Хто Вас такого навчив? Де Ви цього набралися? Скільки разів можна повторювати? Ви мене дратуєте. До кого я звертаюсь?! З Вами неможливо працювати!*).

Вживання тих чи інших реплік засвідчує стиль педагогічного спілкування: авторитарний, демократичний, ліберальний. У кожному з них мають місце етикетні мовленнєві формули, які є зовнішніми показниками внутрішнього світу викладача. Але який би стиль він не обрав, вияв поваги до співрозмовника (учня, студента, батьків, колег) залишається основним у комунікативному етикеті.

Не менш важливо у спілкуванні дотримуватися усталених у народі норм використання невербальних засобів спілкування. "З того, як хто стоїть, сидить, тримає руки й ноги, ми можемо судити про його повагу чи зневагу до людей, що перебувають довкола" [1, 20]. У гармонії зі словом педагог має застосовувати жести, які можуть створювати певний настрій в аудиторії, сприяють

забезпеченню уваги, активізують пізнавальні процеси студентів. Оптимальний обмін поглядами з ними (слухачами) поєднує зоровий контакт з охопленням очима всієї аудиторії, що створює робоче коло уваги. Поглядаючи на студента, який відповідає, викладач дає зрозуміти, що уважно слухає його. "Вміння уважно, з цікавістю слухати співрозмовників, нікого не перебиваючи, тактовно прилучаючись до розмови, доладно і зрозуміло висловлюватися, говорити толерантно, з повагою, використовуючи гречні слова" [3, 40] – запорука успіху педагогічного спілкування.

Помилятися може кожен, але педагог, який хоче виправити помилку, не повинен говорити повчальним тоном, виправляти співрозмовника грубими фразами: "ви нічого не розумієте в цьому", "це ясно, як Божий день".

Найбільш ефективною з удосконалення комунікативної компетентності та уникнення комунікативних девіацій є робота на заняттях української мови. У процесі вироблення навичок мовленнєвого етикету та попередження комунікативних девіацій центральне місце посідають словесні (пояснення, розповідь, бесіда, лекція, семінар), наочні (ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження), практичні методи (лабораторні, практичні, графічні, дослідницькі роботи, комунікативні вправи).

До важливих аспектів, що сприяють виробленню комунікативних умінь, належить "розсосереджена робота над мовними одиницями, використання всіх можливостей міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків, блокове вивчення окремих тем або розділів. Це дає змогу зберегти у такий спосіб час для практичної мовленнєвої діяльності студентів, зокрема комунікативного тренінгу" [7, 219]. Йому передусє система пропедевтичних вправ, що виконуються у певній послідовності під час опрацювання лінгвістичної теми чи розділу і забезпечують комунікативну основу навчальної діяльності (аналітичні, конструктивні, передкомунікативні, комунікативні). Такі навчально-мовленнєві завдання, як робота з деформованим текстом, створення різного виду висловлювань, їх розгортання та згортання передбачають засвоєння мовних засобів, необхідних для процесу спілкування. Вони уточнюють функціональні особливості мовних явищ у визначеній комунікативній ситуації і забезпечують формування мовленнєвої компетентності, тобто системи мовленнєвих умінь: вести діалог

лог з дотриманням вимог українського мовленнєвого етикету, адекватно сприймати його на слух; створювати письмові й усні монологічні висловлювання різних жанрів, стилів, типів мовлення. Це ті навчально-практичні кроки, які ведуть до свідомого вибору найдоцільніших мовних засобів для точного та зрозумілого передання-сприйняття думки. Доцільними можуть бути такі завдання:

Завдання 1. Проаналізуйте текст і визначте у ньому комунікативні помилки.

"То ви, Даниле Кіндратовичу, може, скажете голові в очі, откровенно, що не уважаєте його, що він для вас не авторитет?"

"Чого, з якої речі?" – питаю.

"Ну як, – одказує, підійшов учора до вас, а ви курите, очима дивитесь і – ні "здрасуйте", ні "до побачення". Я все ж таки голова..."

"Кажу йому: чув, що підходив хтось, а здоровкатися не здоровкався, бо не впізнав – бачу погано" (*Григор Тютюнник*).

Завдання 2. Визначте комунікативне навантаження невербальних засобів мовлення в поданому тексті:

"А додому прийшла, цілий вечір ту долоню, котрою тебе торкнулася, до серця тулила. Господи, дурні ми тоді були..." – "Не дурні. А молоді, – якомога поважніше вимовляє ці слова Данило і бровами щось таке робить: то вгору їх підкине, то на очі напустить, а вони йому тремтять – усміхається. Тоді зітхає. – Було, було, та вже не буде..." (*Григор Тютюнник*).

Завдання 3. Дайте оцінку комунікативній поведінці Степана і Світозарова у поданому уривку з роману В. Підмогильного "Місто":

Нарешті великий критик кінчив переливати свою думку на папір і запитливо глянув на хлопця, якого погляд цей торкнувся страшним штихом.

– Вибачте, – сказав він, укланяючись, – ви товариш Михайло Світозаров?

Сам відомий недоцільності такого

питання, він постарався хоч у міру змостити ковток мало відповідне слово "товариш".

– Я Світозаров. А в чому річ?

– Я ось написав оповідання... – почав хлопець, але спинився, побачивши на обличчі в критика неприємну гримасу.

– Мені ніколи, – відповів критик. – Я зайнятий.

Ця зневажлива відповідь прикула Степана до місця. В тоскному холоді, що оповив його, він зрозумів тільки одне – слухати його не хотять.

Як він не ворушився, то критик визнав за потрібне повторити, підкреслюючи склади:

– Я зай-ня-тий.

– До побачення, – глухо промовив Степан.

Завдання 4. Про що свідчить фамільярна тональність? Знайдіть серед поданих зразків вислови-прохання, властиві фамільярній тональності:

Будьте такі ласкаві. Можна вас попросити. Будь ласка. Дуже прошу. Якщо твоя ласка. Не відмовте мені. Прошу уклінно (за [6, 83]).

Завдання 5. Вкажіть тональність і зазначте мовні формули, що виходять за межі мовленнєвого етикету (за [6, 85]).

1. Дозвольте Вас привітати. Від імені... дозвольте Вас привітати.

2. Привіт. Здоров. Дростуй. Сервус.

3. Покличте... Закличте... Прошу викликати... Мені потрібний...

4. Чао! Адью. Пока. Бувай. Тримайся. Кланяюсь. Дозвольте відкланятись. Привіт сім'ї. Будь. Щасливо. На все добре. До нових зустрічей.

Завдання 6. Складіть порадику своїм однокурсникам стосовно виправлення їх мовленнєвих недоліків.

Висновки. Широке культивування етикету в спілкуванні має протистояти словесному хамству, безпардонності, нищості, ліквідувати дефіцит ввічливості, гречності, доброзичливості, що так вра-

жають у сучасному суспільстві. Наслідком цього стало б не лише піднесення рівня спілкувальної культури українців, а й культури їх мислення, культури почуттів. Лише цілеспрямовано керовані професійно-орієнтовні комунікативні вміння, що формуються у стінах педагогічних навчальних закладів, дозволять майбутньому вчителю правильно організувати комунікативно направлене навчання. Комунікативна компетенція є складовою професійної компетентності, а усунення комунікативних девіацій виступає запорукою якісної підготовки майбутнього педагога до комунікативної педагогічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аасамаа І. Як себе поводити / І. Аасамаа. – К. : Молодь, 1974. – 190 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ "Академія", 2004. – 344 с.
3. Біляєв О. Культура мовлення вчителя-словесника / О. Біляєв // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 37–45.
4. Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. / Н. Волкова. – К., 2006. – 256 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Вид-во "СПОЛЮМ", 2001. – 224 с.
6. Словник іншомовних слів. – К. : Головна редакція української радянської енциклопедії, 1977. – 775 с.
7. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. / М. О. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.
8. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / М. Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 15–23.
9. Сухомлинський В. Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : [у 5 т.] – Т. 5. – К., 1977. – 640 с.

Стаття надійшла 24.11.2014 р.

За підсумками дослідницько-експериментальної роботи відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція "Проблеми функціонування освітнього округу в сільській місцевості: регіональний компонент". У заході взяли участь делегації Київської, Івано-Франківської, Сумської, Черкаської, Запорізької, Київської областей, м. Києва. Науково-методичний супровід діяльності роботи здійснювався в рамках проекту "Освітній округ", що був відзначений дипломом переможця Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій.